

גרמניה החצויה

אובה יונסון הוא יליד שנת 1934. הנושא המונח ביסודם של רוב ספריו הוא אחד: גרמניה החצויה; הניכור שבין מזרח למערב; ומעבר לכל אלה — הריחוק התהומי שבין האנשים עצמם. אובה יונסון נולד וחי במזרח גרמניה. בשנת 1959 עבר למערב ברלין. הוא אוהב להדגיש שהוא "עבר" ולא "נמלט"; והוא מגסה להיות אובייקטיבי לגבי שתי הגרמניות; מכל מקום, את ספריו יכול היה לפרסם רק במערב. האובייקטיביות שיונסון כה שואף אליה אינה אובייקטיביות סימפאטית, אם אפשר לומר כך, רצונו המודגש להישאר מעבר לדברים, לא להגן על עמדה ברורה ועל השקפה ברורה, לשמור על מרחק בינו ובין הגיבורים שלו ובין שתי הגרמניות מביא, בסופו של דבר, להתנשאות של מי שהוא נעלה מכל אלה. מעניין שג'נסון הוא הסופר הגרמני הראשון, הכותב על נושא זה (ראשון אם נוציא מכלל זה את סוג הספרות המתפרסם בשבועונים מצויירים וכדומה). שכן גרמניה החצויה היא נקודה כאובה במחשבותיו של כל גרמני, וניתן היה לשער כי רבים ירצו להתמודד עם הנושא. אולם רבים מן הסופרים הגרמנים הצעירים מתבטים דווקא עם ירושת העבר. הם שואפים להגיע לשיקום מוסרי לאחר פשיטת הרגל של הרייך השלישי. לא כן אובה יונסון. הוא כותב על ההווה, הווה אשר נוצר רק לאחר המלחמה, בעקבות חלוקת צבאות הכיבוש. המזור הוא, שהווה זה כבר אינו מעודכן כל צרכו — ברומאנים של יונסון, בפרט בראשון שבהם, עדיין נוסעים האנשים בקלות גדולה יחסית מן המזרח למערב ומן המערב למזרח; ואילו כיום סגור הגבול באופן הרמטי כמעט.

מה הן ה"השערות על יעקב" (1). יעקב אבס עובד בשרות הרכבות. מקום עבודתו הוא המגדל הגבוה "בעל עיני הזכוכית". שם הוא יושב במשרדו ואחראי על כך, שכל רכבת ורכבת תצא במועדה הנכון; ואין זה מן הקלות; התחנה היא גדולה; רכבות רגילות, רכבות מהירות, רכבות אכספרס ורכבות מטען מפליגות להן בכיוונים שונים; טעות של שניות עלולה לגרור תאונות, אובדן בנפש וברכוש. יעקב יודע היטב את זמנו של כל הרכבות; הוא מתמצא להפליא בסבך הפסים שבתחנה; ובכל זאת הוא נדרס למוות יום אחד בעברו את הפסים, בדרך למקום עבודתו, המגדל

בעל עיני הזכוכית. תאונה? ואולי — לא? בבוקרו של אותו יום חזר יעקב אבס מברלין המערבית, שם הוא שהה אצל ידידת נעורים, הקרויה בפיו "אחותי הקטנה". אחות קטנה זו, גוינה קרספאל שמה, עזבה לפני שנים את עיר מולדתה שבגרמניה המזרחית, אותה עיר ואותו בית שם גדלו היא ויעקב; היא עובדת עתה בשירות האמריקאים. המשטרה החשאית של מזרח גרמניה מתעניינת בגוינה; המשטרה החשאית מעוניינת בשירותיה. מר רולפס ממונה על מיבצע זה, מיבצע הקרוי באירוניה דקה "היונה על הגג"; כדי ללכוד את היונה הוא פונה ליעקב אבס ויעקב אבס גדרס למוות על-ידי אחת הרכבות, שהוא מכירן מזה שנים.

לא, אין זה סיפור בלשי. ואין אנו קרובים לפיתרון בסוף הסיפור יותר מאשר בתחילתו. הסופר, למעשה, גם אינו מעוניין כלל לפתור את התעלומה; הוא מעוניין לטשטש את עקבות הדברים, משום שהוא משוכנע כי אין פיתרון, כי לא ניתן לנו לחשוף את מהות הנעשה, כי לא ניתן לנו לחזור אל נפש הזולת. המעניין את הסופר הוא לא גורלו של יעקב, אלא דווקא ההשערות סביב גורל זה. יונסון מטיב לתאר פרטים ופרטי פרטים; אולם הוא מערפל במכוון את התמונה הכללית. כל הפרטים שאנו יודעים אינם יכולים לתת לנו מפתח לאמת.

יעקב אבס נמחץ בין שתי הגרמניות. הוא גדל בגרמניה המזרחית, ובבואו לביקור לגרמניה המערבית, הוא מוצא שם דברים הרבה הזרים לרוחו. הצורה הנכנעת, בה מקבלים את פניו במלון המהודר בברלין מרגיזה אותו ביותר. אין מניחים לו לשאת את המזוודה, רוצים בכל מחיר לשרתו — עד שהוא מעיר כי יצלצל למשרתים ברגע שירצה לפשוט את נעליו. רמת החיים הגבוהה יותר נראית לו כהעדפת העולם החומרי על העולם המוסרי. חופש הדיבור, בעיניו, גורם לבובו הכוחות, לזלזול בהשקפות שאין צורך להילחם עליהן; הוא נוטל מרצינות החיים. לעבודתו הדייקנית של יעקב נועד מקום מרכזי בספר. בצדק העיר אחד המבקרים הגרמניים, שכאן ניכר הסופר שבא מן המזרח: בספרות המערב הפכה עבודתו של האדם, במקרים רבים, לטפל שבטפל; אותן שעות רבות שמבלה האדם בעיסוקיו הטכניים מובלעות במילים שטחיות, כדי להרחיב את הדיבור על האגו, הסופר אגו, ההכרה והתת-הכרה. העבודה, משלח היד, כיעוד המעצב את אופיו של האדם — זוהי נקודת השקפה נדירה פחות או יותר.

יונסון, כאמור, אינו נוקט עמדה ברורה, חד-משמעית. אפילו מר רולפס, איש השירות החשאי, אינו מתואר באור שלילי. יש לו עקרונות והוא חדור אמונה כנה בנכונות מעשיו. יחד עם זאת, הרי בחייו הפרטיים

פנה יונסון עורף לגרמניה המזרחית, מולדתו, ופנה לגרמניה המערבית — האם אין בואת משום בחירה? אמנם הוא מדגיש, שהוא "עבר" ולא "נמלט", אך אין זה משנה את העובדות. בספריו מעמיד הסופר עקרונות שונים מאשר בחייו; אמנם אינו הסופר היחיד העושה כך, אולם אין זאת הצדקה שלמה. כישוראים (מה לעשות, איננו יכולים להתעלם ממה שקרוב לנו) יש לנו אפשרות נוספת להעמיד את דעותיו של יונסון במיבחן: עלילת "השערות של יעקב" מתרחשת בימי המרד ההונגרי ומלחמת סיני; והדברים שיש לו ליונסון לומר על מלחמת סיני אינם מן המחוכמים או מן הנכונים ביותר.

עם הסתייגויות אלה, יש בהם בספריו של ג'ונסון הרבה חומר המעורר למחשבה על גרמניה של היום — על שתי הגרמניות של היום. הרומן "השערות על יעקב" זכה בפרס פונטנה. "הספר השלישי אודות אכים" יצא לאור ב-1961²; "שתי השקפות" — ב-1965³). דומה שיונסון נתפס בספריו אלה במעגל רעיוני מסויים ואינו יכול (או שאינו רוצה) להשתחרר הימנו. הגבול שבין שתי הגרמניות הוא הממלא את כל יישותו. גבול זה אינו גיאוגרפי בלבד. הוא עובר גם בנשמותיהם של האנשים. במובן ידוע חוזר ג'ונסון על התיזה המודרנית של ניכור וחוסר קומוניקציה, אך אצלו מקבלת תיזה זו מובן, שהוא מצד אחד קונקרטי ומובן יותר, מאשר האידיאה הכללית, אולם מצד שני אף מוגבל ומותחם יותר. שכן, כאמור, הוא ממחיש ניכור זה על-ידי מיפגש בין אנשי שתי הגרמניות. כשאלה נפגשים (ממילא מובן, שבמרכז עומדת תמיד פגישת גבר ואשה, הגם שספריו של ג'ונסון רחוקים מאוד מלהיות סיפורי אהבה) מתברר, שאין הם מדברים לשון אחת, שאותה המילה היא בעלת משמעות שונה לגבי אדם שונה. מובן, יש כאן לא רק חיץ בין גרמניה המזרחית לבין גרמניה המערבית, אלא חיץ בין המשטרים השונים, המצויים בעולמנו. יונסון יודע להעמיד את הבעיה בכל הריפותה, — משום שהאנשים שבספריו מדברים כביכול אותה לשון, שייכים כביכול לאותו עם; העובדה, שהשפה האחת היא בעצם שתי שפות, מדהימה אם כן עוד יותר. אולם, שוב, עובדה זו מצמצמת את המשמעות; הטרגדיה הגרמנית אינה הטרגדיה של העולם כולו.

הגם שיונסון אינו מכריע, אינו מתערב ואינו קובע קביעות, ומניח מלאכה זו (שאינה קלה כל עיקר) לקורא, — הרי ספריו הם רומאנים אידיאיים, בעלי מגמה. צורת כתיבתו היא מיוחדת במינה. מכיוון שהסופר משתדל לשמור בכל מחיר על אי-תלות אמוציונאלית, ויחד עם זאת לא להשמיט כל פרט העלול להבהיר את הבעיה — מתקבלת תוצאה שאינה

נעימה ביותר: יובש כמעט פדנטי, בגין משפט עמוס, כבד, לעיתים בלתי סלקטיבי. יונסון, המקובל מאוד בארצו (כאמור, וזה בפרס ספרותי חשוב) ואף בארצות אירופה אחרות (נבחר לנציג להרבה ועידות סופרים פאן-אירופאיות), יש בו כמה תכונות שהן בעינינו "גרמניות" מאוד; בראש ובראשונה, הגישה הדידאקטית, ההתירה החרוצה ליעילות, והקרירות (אף כי לעיתים, מאולצת) של הרגש. עם הסתייגויות אלה, אין ספק בדבר כי ליונסון יש מה לומר. מעניין הדבר, שבתחום שלו, תיאור הקונפליקט שבין שתי הגרמניות, לא קם ליונסון כל מתחרה. רבים מאוד הם הסופרים הגרמנים בני גילו, המקדישים את עיקר מחשבותיהם למאבק עם נחלת העבר הקרוב. מלחמת העולם השנייה, שהיתה התפוצצות האימים של משטר זוועה, עדיין מטרידה את מנוחתם. לא כן הסופר בו אנו דנים; הוא אינו עוסק בסיבותיה ובתולדותיה של המלחמה, אלא בתוצאתה הישירה — חלוקתה של ארץ מולדתו.

נביא כאן, כהדגמה, כמה משפטים מתוך "הספר השלישי אודות אכים". קארש, עיתונאי מערב גרמני, נוסע לבקר את ידידתו-לשעבר קארין, שחקנית מזרח-גרמנית. הוא לומד להכיר את אכים, ספורטאי מפורסם. הוא מגסה לכתוב את הביוגרפיה של אכים; כפי שמסתבר מן הכותרת — הביוגרפיה השלישית. למותר לומר, כי קארש ואכים, למרות ששניהם דוברים גרמנית, אינם מדברים באותה שפה; דברים שונים, הנראים לאחד מהם כעובדות, מקבלים משמעות שונה לגמרי, כאשר השני מתבונן בהם. והרי טיולו של קארש בעיר המזרח גרמנית:

קארש נתכוון בעצם לדמיון שבין כל הערים שבעולמו, הן דמו בתמונות הפרסומת ובחלונות הראווה ובצורת המכוניות ובמינהגי המלצרים — — — אולם כאן, כפי הנראה, אכלו מאכלים אחרים ושתו משקאות אחרים, השתמשו בתכשירי כביסה שונים ונסעו במכוניות אחרות. — — — קארש ניסה שנית. השפה, אותה הבין ובה דיברו אף השאר, נטעה בו אשלייה של שייכות. שוב סבר, שמצא מקום להשוואה. אך התמונה לא נשתלבה. את שפת העיתו-נות הרשמית לא הבין קארש.

בהתאם לדרכו, לא מוציא הסופר כל מסקנה מתיאוריו, אלא אם כן אנו רואים את חוסר האפשרות של הבנה הדדית כמסקנה סופית ומוחלטת.

מאי, 1964 — נובמבר, 1956

הערות

1. Uwe Johnson : Mutmassungen über Jakob, 1959.
2. Uwe Johnson : Das dritte Buch über Achim, 1961.
3. Uwe Johnson : Zwei Ansichten, 1965.